

KÖNYVISMERTETÉS.

1.

Péterfy Jenő. Irta: Rédey Tivadar.

Péterfynek az Eötvös-Collegium könyvtárában, a hol értelmes és rajongó fiatal emberek előtt oly sokszor csillogtak szellemének drágakövei, van egy képe. A jeles essay-író lelkét ismerőnek beszédes ez a kép, mert homlokán ama tragédia árnya, mely »egészen beíós volt, színpadi kitérés nélkül«; ajka körül a néma dacz vonása, melylyel »akarátába vette föl sorsa kényszerűségét,« mélytűzű szemében rajongás ég és gúny villan meg. Itt vannak könyvei is, köztük rengeteg jegyzettel teleírt Homerosa, a miből görögül tanult, kedves Goetheje a weimari nagy kiadásban. Az örökösen jobbat kereső Péterfy talán itt érezte magát jól, a honnan megbecsülésének ma már messzeterjedő szálai kiindultak. Mert a *Budapesti Szemle* legtöbbször névtelen íróját szűk baráti körén kívül alig méltányolta életében más, mint ezek a minden szellemi iránt fogékony egyetemi haligatók.

A róla eddig írt dolgozatok mind barátai és személyes tanítványai köréből kerültek ki, s talán Rédeynek ez a könyve az első, a melynek írója aligha volt az ember Péterfyvel valami összeköttetésben. Amazok munkáin érzik a személyes viszonyból származó meleg szeretet, Rédey az író szellemének rajzát törekszik adni; az egyéni momentumok teljesen háttérbe vonódnak, alig történik rájuk némi diszkrét ujjmutatás. Úgy látszik jól eszébe véste magának Péterfynek eme megszívlelendő szavait: »az irodalomtörténeti és aesthetikai fölfogás túllép körén, ha túlságosan kíváncsi az emberre s bizonyos pszichologiai mohósággal minden zegzugot ki akar kutatni hőse jellemében azon szükséges adatokon kívül, melyek költészetét jellemzik.« Tehát az egyénre vonatkozólag Angyal, Patthy, Lederer és Riedl után nem hoz Rédey könyve semmi újat, munkássága általános megítélésében is az említettek és Alexander nyomán jár, de ily részletesen még senki sem fejtette szálakra Péterfy gondolkodásának szövetét és senki sem mutatott rá azokra a titkos kapcsolatokra, mely egyiket a másikkal összetartja, egyik munkától a másikhoz átvezet.

A logikai összefüggés, Taine meglepő hatásának megmutatása, a Brunetiére-hatás nagyon helyes megsejtése (125. sk. 1.) ennek a könyv-

nek maradandó érdemei. Taine hatását szinte a kifejezéseikig képes Péterfynél nyomozni, s kár, hogy Hegel, Ranke, Sainte-Beuve, Goethe, Vischer és Keller G. nyomainak illetén keresését nem kísérelte meg; ezekről alig tud többet, mint elődei, sőt némelyikről még annyit se.

Különben egységes szempontra nem törekszik, Péterfy lelkéről nagyon féltékeny lebbenti föl a nehéz, sűrű fátyolt, bár sok finom észrevétele van; köztük Gyulai Pál és Péterfy szembeállítására (46. skk. II.) oly szép és igaz részlet, a minőt sem az egyikről, sem a másikról nem sokat írtak. Nemes tartózkodás, szerénység jellemzi Rédeyt. Érti a hallgatás művészetét: sorain érzik, hogy többet tud, mint a mit elmond. Lelkiismeretes, sok utánjárással készült könyvet írt, a mi bátrabbá tehetné véleményeiben. Fiatal emberek szokásával jóleső ellentétben van, hogy merészebb állításait siet egy-egy talánnal letompítani, s fölösleges módon hivatkozik a mások véleményére, mint bizonyítékra (v. ö. 8. l. 3. jz.; 10. l. 2. jz, stb.)

Ha igazak Taine szavai, hogy »stílusából ítélhető meg az író szelleme,« akkor Péterfy finoman érzékeny (l. a Dante-tanulmányt), nyugtalan, kesernyés gúnyú és kevés szóval sokat mondó szellem, a kiben villámlás módjára lobbannak föl a ragyogó gondolatok és ritka sikerrel öltenek jellemző köntöst. Ez az ideges mozgékonyosság, a részlet-kutatásra való fogékonytalanság épp ellentéte Péterfyben Rédey nyugodtan a földön járó, félték, sokban önállótlán szellemének. A két ember ellentéte magyarázza meg, miért marad Rédey minden szeretete daczára is kívül Péterfy igaz lelkén és oeuvrején. Szeme a külsőre tapad, a belső intuitív átélését nem tudja megvalósítani. Hangsúlyozza Péterfy jellemében az ellensúlyozatlanságot, de feledi, hogy az esztéta, a ki jobban szereti a szemlélődés telhetetlen gyönyörűségeit, mint az ethikai mozzanatok megbecsülését, mindíg így jár. A cselekvés megbénulását okozza a szemlélődés öröme és Péterfyt actióképességének hiánya sodorta a sors szekérekerekei alá. Mily jóleső ellentét vele a kevésbé mozgékony sziklaszilárd Gyulai Pál, a ki az irodalomban is nem az élvezet, hanem a cselekedet megindítóját látta. Ez nem tudott oly finomságokat meglátni, mint Péterfy, de több érzéke volt a monumentális iránt és az életnek a művészeti értékeken való tülemelkedését figyelembe vette.

A keresésben telt el Péterfy élete; a véget sohse érte el. Róla is elmondhatók, a miket ő írt Kemény embereiről: »az egyén küzdelme csak látszólagos, mert hiábavaló, valójában nem is harc hanem vergődés . . . Őket a sors mindig befonja, soha sem támadnak. Passiv emberek, kiknek »eredendő« bűne az érzékenység. Innen aztán az eredeti morál: túrj. Annál erősebb vagy, minél büszkébben, annál jobb, minél nyugodtabban túrsz; mert túrnöd kell.« Egyszer aztán ennek a túrésnek is vége szakad és akkor a Károlyváros felé robogó gyorsvonaton agyonlővi magát egy pesti tanár, a kinek zsebében ilyen kezdetű levél van: »Nem tudom tovább túrni az életet . . .«

Bizony Péterfy világa csonka világ és az élete csonka élet. Mint azé az íróé, a kiről legkedvesebb, mert legegényibb tanulmánya szól, Kemény Zsigmondé.

Ez a csonka élet szinte magától esik az irodalmi működés idején három részre: a hírlapi cikkek, az essayk és könyvbírálatok, s a görög irodalmi tanulmányok korára. Ezt a felosztást Rédey is megtartotta. Az első mutatja az írói pályára sodródását és eszméi csirázását, a második az eszmék kifejtését, a harmadik út egy nagyobb egység, a »könyve« felé, de csak felé. Gondolatai megérdemlik, hogy sokszor újragondoljuk őket. Nevének fenn kell maradni a magyar kritika történetében. Mert Péterfy első sorban kritikus: értékelő volt. Gyulai nagy művének folytatója, de nála szélesebb látókörű és elevenebb, de sokkal töredékesebb.

Rédey könyve pedig becses adalék az ő szelleme méltó megismeréséhez, s talán fölkeltik valakiben a vágyat, hogy Péterfynek még szétszórta heverő ujságzikkeit egy kötetbe összeszedje. Ezt megérdemli az az író, a kinek földjén oly sok nemes növény nem bírt virágot hajtani a kedvezőitlen körülmények folytán, pedig mindegyiknek volt mélyre-eresztett gyökere.

— A —

2.

Comoedia Erdély siralmas állapotjáról. Az első magyar jezsuita dráma 1668-ból. Ismertetéi Gyárfás Tih. mér. Gyoma, 1909.

Iskolai drámánk története messze van még attól, hogy tisztázzanak és lezártanak tekinthessük, sőt könnyen meglehet, hogy a gyűjtésnek még csak az elején vagyunk. Meg kell tehát becsülni minden adalékot, a mely ismereteinket gyarapítja. Ebből a szempontból jelen dialognak is megvan a maga értéke, ha talán nem is annyi, hogy külön kellene róla megemlékezni. Ha mégis ezt tesszük, külön okunk van rá. Nekünk ugyanis úgy tetszik, hogy ez a most fölfedezett irodalmi emlék hamis titulus alatt akar belépni az irodalomtörténetbe, az első magyar jezsuita dráma gyanánt, holott nem jezsuita alkotás. Bizonyítékainkat magából a darabból vesszük, előbb azonban lássuk röviden a tartalmát. Íme néhány szóban. Erdély teljesen a görögök (kereskedők, haszonbérlok stb.) kezébe került, mivel az önérdék legyőzte a közjót, ezért azután az igazság is elhagyta és pusztul mindenképen.

Ezt a tételt a szereplők 4 rímű alexandrinekben fejtik ki, a melyek azonban néha prózának adnak helyet. Az egyik főszemély Peregrinus névvel Hollandiát jelenti; Erdélybe jött, hogy egy font igazságot vegyen és azt hazavigye, mert különben elvesz országuk. E célból »szentírás tanuló papok és professorokhoz« készül fordulni. Hollandia ugymond,

Igen emlékeztet általom tüteket,
Kik ékes tudományt őröle vettek.

Tudományát bőven mérték nélkül adta
Minden bölcseségre oktatta s ruházta,
Fáradtságát tőlek soha nem sajnálta.

Itt van az első bizonyíték. Hollandiában ekkor is, később is csak református ifjak tanultak szentírást; számukra. ma is van ilyen alapít-

vány Utrechtben. Hogyan hirdethetné egy jezsuita, hogy épen ő tőlük kell megszerezni az igazságot?

Alább ezt olvassuk:

Bethlen fejedelem sem nézte haszonra,
Minden gondja neki vala publicumra,
Testamentuma is megmaradatunkra
Czélozza az régi szép szabadságunkra,
Gondold Rákócziak, kik nem hazafiak¹
Voltak, mégis böcsben nálok nemes ifjak.

Bethlen Gábor a protestantismus hőse a kath. fejedelmek ellen; az itt említett Rákócziak reformátusok. Épen őket állítaná oda példa gyanánt egy jezsuita? Lehetetlen. Álljon itt, hogyan ír több, mint száz évvel később, 1782 körül egy nem jezsuita szerzetes a protestánsok tanairól:

Tököli, Botskai, Rákóczi hadáról
S támadásaiknak sok titkos okáról
Gondolkozván látod, hogy a pártosoknak
Dolga volt leginkább tzelja táboroknak.
Ezek szabadságnak arany zászlójával
Hiteket keresték hazájok kárával.

Anyos Pál: Kalapos király.

Ha a francia forradalom küszöbén így ír egy népszerű költő, a kít protestáns barátai is ilyen gyanánt ünnepelnek és a ki talán nem is tartozik a legphanatikusabb papok közé, — el lehet-e képzelni, hogy az idézett magasztaló sorokat egy jezsuita írta a 17. század közepén? Képtelenség. Még csak az se valószínű, hogy Mátyás királyról úgy írt volna, mint ez a dialog, a mely igazságát, magyar szabadságát magasztalja.

A görögöket többek közt így jellemzik: Nyughatatlan, nagyra vágyódó tökéletlen elméjük voltatok ab initio és az hol módját találjátok, mint az jezsuiták, vizet zavartok, az békességet bontogatjátok.

A kiadó e helyhez a következő magyarázatot fűzi: »Itt Collateraliter általános véleménynek ad kifejezést, mely szerint a jezsuiták is mindenütt bajt csinálnak«. De hát föltehető-e, hogy ezt épen egy jezsuita segítsen terjeszteni, még hozzá minden ellenvetés nélkül?

Föl lehetne még említeni, de ez már gyöngébb argumentum, hogy az orthodox görögök a kath. egyház szemében eretnekek s egy jezsuita szerző talán ezt se hallgatta volna el, a mikor olyan gyűlölettel ír róluk.

Mindezek alapján azt állítom, hogy ez a darab nem lehet egyéb, mint református munka; annyira nem jezsuita, hogy inkább jezsuitaellenesnek mondható. Nem állhat meg tehát a kiadó conclusiója, hogy ez az egyetlen magyar nyelvű és magyar tárgyú eredeti jezsuita dráma a 17. századból, a melyet a maga egészében ismerünk. Épen úgy joggal foglalta el azt a helyet, a melyet egy iskolai könyv sietett neki kijelölni azáltal, hogy egy korszakból egyedül ezt a jeles jezsuita drámát tartja főlemlítendőnek (Prónai Antal: A magy. irod. tört. Budapest 1910).

¹ T. i. nem erdélyiek.

Az elmondottakra kész ellenvetésül szolgál a darab aláírása: Datum in Lelesz 6 Idus May A 1668. Ex Societate Jesu Johannes Vilhelmus Doctor Poeseos. Hogy magyarázandó tehát ez? Erre határozottan felelni nem tudok. Talán olyan formán képzelhetjük a dolgot, hogy ez a reform. darab a jezsuiták könyvtárába került s a könyvtár kezelője valamiféle alkalommal (pl. rendezés) ellátta aláírásával és így mintegy leltárba vette. Azt Gyárfás is vallja, hogy a kézirat amelyet a brassói evang. gymn.-ban talált, nem a szerző írása és sajátkezű aláírása, hanem másolat. Én pedig azt mondom, hogy legyen bár eredeti vagy másolat, az aláírás meg nem döntheti a tartalmából merített bizonyítékokat.

Ennyit az eredet kérdéséről. A dialog tárgya, a mint láttuk, az, hogy a görögök kiszíjják az ország zsírját, minden gazdagságot megkaparintanak és ezzel a hatalom is az ő kezükbe kerül. Vajjon olyan általánosan érzett országos baj volt-e ez? Vajjon nem alleoriával van-e dolgunk, a mely esetben a görög nem görögöt jelent? Ezt azonban csak fölvetem, nem feszegetem tovább.

Szóljunk-e a dialog értékéről? Hogy a drámát nem kell benne keresnünk, azt talán szükségtelen is mondani. Maga a *Balassi Menyhért, árultatása* is, a melylyel Gyárfás összeméri, nem több dialogizált satiránál. Ez nem hiányzik itt sem és ha talán nem éri is el azt a 16. századbeli példaképet, legalább erősen megközelíti, különösen második részében, a görögök üzelmeinek satirikus rajzában. Hogy kiadónk Zrinyit, a Nebántsd a magyart! is jónak látja emlegetni e kis dialoggal kapcsolatban, ezt a túlzást egy fölfedezőnek meg lehet bocsátani, valamint az ilyen furcsán komoly állítást is: »Nem lehetetlen, hogy a Johannes Vilhelmus csak álnév, illetőleg keresztneve a szerzőnek«. Hát ugyan mi lehetne egyéb?

Nem hagyom azonban szó nélkül azt a formátlanságot, a mely a kiadó saját munkáján előmlük. A dialog szövege elő tesz egy bevezetést, többi mondani valóját pedig a szöveg után adja a nélkül, hogy az olvasó belátná ez elválasztás okát. Viszont a két fejezet mindegyike de különösen a második, minden elkülönítés nélkül tartalmaz igen különböző részeket, köztük ide nem tartozókat is (aesthetikai és nyelvi méltatás, szótár, történelem, újabb adatok a jezsuita drámához, a latin nyelv hazafias oktatása, stb.) és még csak címe sincs egyik fejezetnek se. Az ilyen pongyolaság, mely nagyobb munkát képes olvashatatlaná tenni, azzal vádolja az író, hogy munkáját nem dolgozta ki eléggé, éretlenül adta ki kezéből.

De hadd fejezem be soraimat elismeréssel. Megérdemli kiadónknak az a törekvése, hogy megérthető szöveget adjon az olvasó kezébe. Maga ez a törekvés dicséretet érdemel, a mikor annyi régi irodalmi emlék egy szó jegyzet nélkül jelenik meg. Gyárfás kiadásánál legalább ezt a bosszúságot nem érezzük, ha jegyzetei egyébként nem elégitenek is ki teljesen. És itt nem arra gondolunk, hogy részben másképp hangzanának, ha abból a szempontból nézte volna a szöveget, a melyből mi; ezt természetesen nem szabad kifogásként felhozni.

SZIGETVÁRI IVÁN.